

CARMEL FERRAGUD
JOSÉ RAMÓN BERTOMEU SÁNCHEZ
Institut d'Història de la Medicina i de la Ciència «López Piñero»
Universitat de València

Mirades sobre l'alquímia a la València baixmedieval. Un procés judicial sobre la producció de l'or potable (1440-1445)

En 1929, Josep Rodrigo Pertegàs publicava un llarg article sobre la pràctica de l'art de l'apotecaria a la València del segle XV. Entre les magnífiques notícies recollides, destaquen les referències a un procés que enfrontà entre 1440 i 1445, aproximadament, l'apotecari Joan Fuster amb el mercader Martí Roís com a conseqüència de la preparació d'un medicament anomenat «or potable»¹.

El metge i historiador valencià a penes dedicà tres paràgrafs a un assumpte que presenta gran interès, per tal com les pràctiques relacionades amb l'alquímia a la València medieval són ben poc conegudes i no gens estudiades. Com bé afirmava, certament en aquests documents no hi ha cap aspecte que ens pugui parlar sobre la preparació, les virtuts i malalties contra les quals

Aquest treball s'inscriu, en el cas de Ferragud, en el marc del projecte de recerca FFI2014-53050-C5-3-P (2015-2018) del Ministerio de Economía y Competitividad (MINECO) del govern espanyol, cofinançat amb fons FEDER de la Unió Europea. Agraïm els comentaris i suggeriments d'Enrique Cruselles, Ferran Garcia-Oliver, Sebastià Giralt, Mateu Rodrigo i Agustín Rubio Vela.

¹J. RODRIGO PERTEGÁS: «Boticas y boticarios. Materiales para la historia de la Farmacia en Valencia en la Centuria décima-quinta», *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 2 (1929), pp. 110- 153. El cas de l'or potable, a pp. 140-141.

s'utilitzava. Ara bé, l'or potable era un dels preparats més populars associats amb l'alquímia, destinat a esdevenir un dels productes més rellevants d'aquesta tradició intel·lectual tan complexa com rellevant durant tota l'Edat Mitjana i Moderna. La dificultat per entendre les pràctiques alquímiques és doble: d'una banda, la gran diversitat de pràctiques, idees, personatges i contextos relacionats amb l'alquímia al llarg de la història i, de l'altra, les imatges actuals associades amb aquesta pràctica, més aviat vinculada amb enganys i màgia que no amb un corrent intel·lectual seriós.

Els historiadors de l'alquímia dels darrers anys han revisat amb profunditat aquesta imatge negativa, sorgida principalment al llarg del segle XVIII i consolidada pels «químics-historiadors» del segle XIX, que tractaren d'establir una separació dràstica entre alquímia i química, dins d'una estratègia retòrica per consolidar la nova disciplina i professió². Sense menysprear les diferències i els diversos significats associats, els nous historiadors de l'alquímia han destacat el component experimental de molts textos alquímics que no poden entendre's sense fer referència a una complexa varietat de productes, operacions i instruments³. Recordem també que l'alquímia va ser practicada dins una gran quantitat de cultures i espais durant gairebé dos mil·lennis, tant per part d'autors absolutament desconeguts, que assignaven els seus escrits a d'altres com ara Ramon Llull o Arnau de Vilanova, com per part d'altres autors molt famosos com ara Robert Boyle o Isaac Newton⁴. Aquesta situació va propiciar una forta relació de l'alquímia amb altres corrents intel·lectuals i religiosos, la qual cosa va introduir noves idees, pràctiques i objectius, des de la transformació dels metalls en or fins a la purificació espiritual, la prolongació de la vida o, amb un sentit molt més pràctic i circumspecte, l'obtenció de materials d'interès tecnològic o productes terapèutics mitjançant tècniques com ara la destil·lació o la sublimació. Com també va passar a altres àmbits intel·lectuals durant la baixa Edat Mitjana, una de les característiques del període fou una major interacció entre l'alquímia i el debat religiós dins dels diversos

² Respecte a la genealogia d'alguns d'aquests problemes, vegeu W. R. NEWMAN i L. PRINCIPE: «Alchemy vs. chemistry: The etymological origins of a historiographic mistake», *Early Science and Medicine*, 3/1 (1998), pp. 32-65.

³ Un bon resum de les noves tendències als recents manuals publicats per L. PRINCIPE: *The Secrets of Alchemy*, Chicago University Press, Chicago:2012, i B. JOLY: *Histoire de l'alchimie*, Vuibert-Adapt, París:2013. Vegeu la discussió de L. PRINCIPE: «Alchemy Restored», *Isis*, 102 (2011), pp. 305-312.

⁴ B. J. T. DOBBS: *The foundations of Newton's alchemy: or 'The Hunting of the Greene Lyon'*, Cambridge University Press, Cambridge:1975. L. PRINCIPE: *The aspiring adept: Robert Boyle and his Alchemical Quest*, Princeton University Press, Princeton:1998.

corrents de la teologia cristiana⁵. També va produir-se una major connexió de l'alquímia amb la medicina i la farmàcia, cosa que va afavorir tant l'ús de nous productes descoberts als laboratoris alquímics (per exemple, tot el nou ventall de destil·lats amb el que ara anomenem «alcohol») com nous usos o diferents preparacions amb productes emprats durant segles a la medicina (per exemple, compostos de plom, coure, arsènic, sals, etc.)⁶.

L'or potable és un altre cas d'aquesta interacció de l'alquímia i la medicina al període estudiat. L'ús de l'or com a producte terapèutic apareix esmentat ja en obres de la medicina antiga⁷. Gràcies al significat central atribuït per part dels alquimistes a l'or⁸, durant la baixa Edat Mitjana l'or potable va esdevenir una panacea o medicament universal que podia ser emprat per a la curació de moltes malalties, inclosa la pesta. Al famós *Testament*, atribuït a Ramon Llull, un dels textos més populars del corpus alquímic lul·lià, es parla ja de l'elixir de l'or amb una doble funció: transmutació de metalls i curació de malalties. Altres textos del segle XIV atribuïts a Arnau de Vilanova també apunten la propietat de l'or potable de prolongar la vida. A l'igual que amb altres aspectes de l'alquímia, els autors medievals tenien diverses opinions respecte a les virtuts curatives de l'or potable i les seues formes de preparació. Alguns fins i tot consideraven que era impossible la transformació de l'or en una líquid «potable». Michele Savonarola, un metge italià i professor de la Universitat de Pàdua del segle XIV, malgrat el seu interès per les aplicacions mèdiques de l'alquímia, considerava que la potabilitat de l'or era una «cosa que feia riure». Com veurem en aquest article, altres autors proposaren diverses formes de produir l'or potable i idearen mètodes per comprovar-ne l'autenticitat⁹.

⁵ Un exemple és L. DE VUN: *Prophecy, alchemy, and the End of Time: John of Rupescissa in the Late Middle Ages*, Columbia University Press, Nova York:2014.

⁶ M. MCVAUGH: «Alchemy in the Chirurgia of Teodorico Borgognoni», a Chiara CRISCIANI i A. PARAVICINI BAGLIANI (eds.): *Alchimia e medicina nel medioevo*, Sismel-Edizioni del Galluzzo, Florència:2003, pp. 55-75. Respecte als canvis quant a la relació entre alquímia i medicina per a períodes posteriors, vegeu F. J. PUERTO SARMIENTO: *Los hijos de Hermes: alquimia y espagiria en la terapéutica moderna*, Corona Borealis, Madrid:2001.

⁷ G. MARKS i W. K. BEATTY: *The precious metals of medicine*, Scribner's Sons, Nova York:1975, pp. 19-20 i 33-34.

⁸ J. DAUPHINE: «De 'Esprit de l'Or': langage et alchimie», a *L'or au Moyen Âge: monnaie, métal, objets, symbole*, Presses universitaires de Provence, Aix de Provença:1983, pp. 112-120. T. MIGUET: «L'or vivant de l'alchimie médiévale», a *L'or au Moyen...*, op. cit., pp. 293-331.

⁹ Chiara CRISCIANI: «Il farmaco d'oro: alcuni testi tra i secoli XIV e XV», a Chiara CRISCIANI i A. PARAVICINI BAGLIANI (eds.): *Alchimia e medicina...*, op. cit., pp. 217-245. Vegeu també Chiara CRISCIANI: «Oro potabile fra alchimia e medicina: due testi in tempo di peste», *Rendiconti della Accademia Nazionale delle Scienze detta dei XL: Memorie di Scienze Fisiche e Naturali*, ser.

L'alquímia a la València baixmedieval

Hi ha moltes referències a l'alquímia per part d'autors que varen viure als territoris de la Corona d'Aragó durant l'Edat Mitjana, la qual cosa és indicativa de l'interès que hi hagué en la matèria¹⁰. Més concretament, les primeres referències a pràctiques alquímiques dins d'aquests territoris apareixen al regne de València. El 16 de setembre de 1276, l'infant Pere va ordenar al batlle de Xàtiva pagar 2.000 sous a mestre Ferrer de Cotlliure per treballs d'alquímia per al rei. Encara, el 21 de març de 1281, es repetia l'ordre de pagar a mestre Ferrer 600 sous, que restaven de poc més de 1.500¹¹. Tot fa suposar, doncs,

5, 21, part 2, tom 2 [=Atti del VII convegno nazionale di Storia e fondamenti della chimica (L'Aquila, 8-11 ottobre 1997), ed. Franco Calascibetta] 1997, pp. 83-93. Una llista de receptes dels segles XVI i XVII respecte a la fabricació de l'or potable està recollida per M. López Pérez a: <http://aurumpotabile.blogspot.no/search/label/Recetas%20del%20oro%20potable>.

¹⁰ Michela PEREIRA: «Per una història de l'alquímia a la Catalunya medieval», a J. VERNET i R. PARÉS (dirs.): *La Ciència en la història dels Països Catalans. Dels àrabs al Renaixement*, Institut d'Estudis Catalans/Universitat de València, València:2004, pp. 455-482; Michela PEREIRA: «Cap als orígens de l'alquímia medieval: presència d'alquimistes i desenvolupament de les doctrines de l'alquímia a les Illes Balears (segles XIII-XV)», a *Història de la ciència a les Illes Balears. 1. L'Edat Mitjana*, Govern de les Illes Balears, Conselleria d'Economia, Hisenda i Innovació, Palma:2006, pp. 153-169; S. GIRALT I SOLER: «Un alquimista medieval per als temps moderns: les edicions del corpus alquímic atribuït a Arnau de Vilanova en llur context (c. 1477-1754)», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 23-24 (2004-2005), pp. 61-128; A. CARDONER I PLANAS: «Alquímia i medicina a la Corona d'Aragó», *Azogue: Revista Electrónica Dedicada al Estudio Histórico Crítico de la Alquimia*, 1 (1999) (gener-juny). Vegeu també els textos respecte a l'or potable esmentats a J. R. LUANCO: *La alquímia en España*, Giró, Barcelona:1889-1897, que esmenta un manuscrit català de la biblioteca universitària de Barcelona però molt posterior, probablement del segle XVII (pp. 32-33). Altres referències a l'or potable, a p. 87 (text del segle XV).

¹¹ *Infans Petrus, etcetera. Fideli suo Mingeto de Turribus, baiulo Xative, salutem et gratiam, mandamus vobis quatenus donetis et solvatis in primo venturo festo Natalis Domini magistro Ferrario de Couqolibero mille solidos, et in subsequenti festo Pasche Ressorrectionis Domini alios mille solidos, quos duo mille solidos ei damus ratione operis alquimie quod pro nobis facit. Datum Valentie, XVI° kalendas octobris, anno Domini M^oCC^oLXX^o sexto.* Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA): Cancelleria reial (C), reg. 38, f. 36v. *Juceffo Rovaya, mandamus vobis quatenus faciatis dari et solvi magistro Ferrario de Cauqolibero, magistro alquimie, sexcentos solidos regalium sibi restantes ad solvendum de quidam debito mille D et VI solidos et VI denarios, quos dominus Iacobus rex sibi debebat cum albarano suo quod nos recuperavimus. Quosquidem sexcentos solidos faciatis eum magistro Ferrario solvi a baiulo Xative, pro tribus mensibus, videlicet in hoc martio CC solidos, et in proximo aprili alios CC solidos, et subsequenti mayo residuos CC solidos. Datum Valentie, XIII° kalendas aprilis. Signatum Petro de Sancto Clementi.* ACA: C, reg. 46, f. 33. Cal parar atenció al fet que fins ara no s'ha considerat en els estudis dedicats al tema la presència de Ferrer de Cotlliure, i s'ha tractat com a primer alquimista conegut en escriptura anomenat Joan l'Anglés, que fou contractat per un veí de Santa Coloma de Queralt en 1298 per a fabricar

que aquest alquimista vivia a Xàtiva, la segona ciutat del regne, i devia ser un dels colons establerts, si atenem al seu cognom, que ens parla d'un origen més enllà dels Pirineus. Però la seua tasca també evidencia que el rei Pere el Gran sentia l'atracció per l'alquímia. Un sentiment que va continuar molt particularment amb Pere el Cerimoniós i els seus fills Joan el Caçador i Martí l'Humà, que contractaren el servei d'alquimians, els beneficiaren sempre que pogueren, intentaren controlar les seues pràctiques i posseïren textos de l'art¹². Certament, degueren pensar que l'alquímia podia proporcionar-los un camí alternatiu per omplir els seus malmesos cabals¹³.

La difusió social de les pràctiques alquímiques fou molt diversa. Així ho mostraria la circulació i la possessió de llibres d'alquímia en les biblioteques valencianes. No podem estar-nos de comentar el cas de Pere Sasala, de la tresoreria del duc, futur Joan I, que va denunciar García Sánchez, hostaler de València, que tenia hostal a la plaça de la Figuera, per una sèrie de llibres que havia deixat en comanda dins una caixa tancada amb cadenats, mentre partí de viatge a Portugal. El contingut, segons el propietari, eren sobretot diversos llibres de medicina, astrologia i alquímia de molt alt valor¹⁴. Es tractava d'una trilogia de temes sovint interconnectats, sobre els quals els reis sentiren gran interès, com s'ha dit. El fet evidencia la mobilitat d'aquests textos i la seua presència a València, encara que no puguem aventurar per què Sasala els duia al darrere i els va deixar a la seua sort en un hostal, on acabaren desapareixent. Però no solament els textos circulaven; també ho feien els alquimistes, que en bona manera tenien una presència forana, com delaten els seus cognoms des del segle XIII.

A la Corona d'Aragó sabem que metges, mercaders, argenters, juristes, nobles i també eclesiàstics en posseïren, la qual cosa significa que els valoraven especialment, segurament en molts casos pel caràcter pràctic. I crida l'atenció molt particularment l'atracció dels eclesiàstics per l'alquímia. Certament, la butlla de Joan XXII (1317) havia advertit amb especial insistència als clergues sobre els perills que podia comportar una mala praxi alquímica. La producció

or. L. CIFUENTES: *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Institut Universitat de Barcelona/Universitat de les Illes Balears, Barcelona-Palma de Mallorca:2006, 2 ed., p. 232.

¹² *Ibidem*, p. 231.

¹³ Un altre ho seria la cerca de tresors ocults, amb el recurs també a una altra disciplina controvertida com l'astrologia. S. GIRALT: «Bartomeu de Tresbéns, un astròleg a la cort del rei Pere el Cerimoniós», treball inèdit.

¹⁴ C. FERRAGUD: «Enfermar lejos de casa: la atención médica y veterinaria en los hostales de la Corona de Aragón durante la Baja Edad Media», *Anuario de Estudios Medievales*, 43/1 (2013), pp. 83-112 (93).

de metalls semblants a l'or o a la plata podia conduir a fraus, especialment en les monedes falses. Per això, el papa va voler condemnar aquestes pràctiques, per bé que no l'alquímia en general¹⁵.

Exemple del gust per l'art alquímic és el del rector de Castelló de Xàtiva (actual de la Ribera), Francesc Ferrer, que tenia entre els seus béns diversos llibres de medicina i alquímia que varen ser subhastats el gener de 1450. En concret, sobre alquímia posseïa tres llibres: «hun libret de alquímia, de talla de huyt cartes lo full, ab curbertes de pregamí»; «hun libret *De quinta essència*, en paper»; «hun quinternet de speriments de Albert». No podem identificar el primer text, que tan bon punt podria ser el primer del corpus pseudolul·lià atribuït a Ramon Llull (*De quinta essentia*), com el text de Joan de Rocatalhada *Liber de consideratione quintae essentiae omnium rerum transmutabiliam*. Sí, en canvi, el *Llibre d'experiments*, atribuït a Albert el Gran, però d'autor anònim, que tot i que no s'indica, podria ser una traducció catalana¹⁶. Tots varen ser venuts a l'encant per un preu que oscil·là entre els 6 i els 20 diners. Es tractava, per tant, de llibres en un format reduït i de poc valor, amb una utilitat eminentment pràctica¹⁷.

També il·lustratiu és el cas del frare predicador Pere Timor, que volgué esdevenir alquimista. En 1440, el físic Francesc Cantusa¹⁸ denuncià la seua esposa Constança, àlies Benvinguda, el frare Timor i la seua serventa Francesca de Conejos. Un assumpte de faldes ens prevé de les pràctiques alquímiques del metge, ja que Timor «essent fugit de la presó o carcre de preycadors, vench a ell, dit maestre Francés Cantusa, pregant-lo que'l aculgés en casa e mostrar-li de fer alquímia». Constança, amb l'ajuda de la criada, acusada d'alca vota, «no tement Déu ne sos divinals manaments, induhida del sperit maligne, ha comès adulteri ab lo dit frare Pere, jahent-se carnalment ab aquell una e moltes vegades». Però encara més: acabà fugint, amb molts diners i béns del

¹⁵ L. PRINCIPE: *The secrets...*, *op. cit.*, p. 41.

¹⁶ L'inventari en Arxiu del Reial Col·legi Seminari del Corpus Christi de València (ACCV): *Protocolos*, vol. 24389 (14-I-1450). Sobre aquest inventari i la identificació dels textos alquímics, vegeu els comentaris de L. CIFUENTES: *La ciència...*, *op. cit.*, pp. 239-240 i 285-286. Durant el segle XIV, autors desconeguts varen integrar els textos del *Testamentum* pseudolul·lià amb el text de Rocatalhada *De quinta essentia*, i varen posar el nom de Llull com a autor. Una d'aquestes obres és el *Liber de secretis naturae seu de quinta essentia*, que és en realitat una revisió del text de Rocatalhada. Vegeu L. DE VUN: *Prophecy, alchemy...*, *op. cit.*, p. 98.

¹⁷ Val a dir que les darreres investigacions han subratllat el procés de vernacularització que experimentà l'alquímia, especialment cridaner, el qual s'ha associat a l'origen extraacadèmic dels alquimistes i la seua tendència a l'experimentació, al capdavant uns col·lectius que preferien llegir en vulgar. L. CIFUENTES: *La ciència...*, *op. cit.*, pp. 229-249.

¹⁸ D'aquest físic no conservem cap altra referència documental.

marit¹⁹. Desconeixem si també fugí amb els coneixements d'alquímia que l'havien portat a la casa del físic.

Dos casos de l'inici del segle XV ens posen alerta sobre la dimensió atractiva de l'alquímia, o si més no els avatars dels seus practicants. En 1401 el consell municipal de la ciutat s'enfrontà a l'autoritat reial per una actuació que considerava abusiva. Un tal Jaume Torrella havia estat tancat a la presó de València per ordre del governador amb l'acusació de ser alquimista, en contra de la legislació foral, ja que la justícia ordinària corresponia al consell. Els consellers no consideraven que hi hagués cap motiu per a la detenció i fins i tot utilitzaren algunes frases iròniques i arribaren a afirmar que l'empresonat tenia tants coneixements d'alquímia com, literalment, un simi («xímia»). Tanmateix, el rei havia ordenat al seu governador a través d'una carta «forts rabiosa» que l'alquimista fos portat a la seua presència²⁰. Però el consell va exigir l'alliberament del pres enviant uns missatgers de la ciutat a la cort, que li ho havien de plantejar directament. El que sembla desprendre's de tot allò és que algú havia convençut el rei Martí —possiblement un dels seus consellers— que l'alquimista li podria aportar riqueses, i el monarca frisava per tenir-lo a la seua disposició. El consell no semblava preocupat perquè Torrella fos un practicant de l'alquímia sinó més aviat perquè el rei se'l volgués endur.

En 1407 tenim un lacònic però interessant esment a un tal Pero Sánchez, «alquimista o sartre», també pres, però en aquest cas a instància del justícia criminal²¹. No devia tenir res a veure l'empresonament amb l'alquímia, segurament, però el cas ens alerta d'un personatge que practicava l'art mogut pels coneixements que li proporcionava per al desenvolupament del seu ofici.

Malgrat l'exhaustiu coneixement de la documentació medieval de Rodrigo Pertegàs, les limitacions òbvies del seu treball pioner als arxius i en la recerca sobre la història de la medicina medieval a la Corona d'Aragó, sumades al fet que no comptava amb totes les noves aportacions historiogràfiques que han renovat la nostra imatge de l'alquímia, varen fer que no tingués les claus per entendre el context i les circumstàncies que envoltaren el procés que descriurem a continuació. Es mogué en el terreny de les hipòtesis i les suposicions perquè, en realitat, la informació que disposava no permetia anar massa més enllà. Així, va atribuir la comanda ja esmentada de Martí Roís a l'apotecari Joan Fuster per raons comercials; Roís devia buscar l'explotació econòmica

¹⁹ Arxiu del Regne de València (ARV): Justícia Criminal (JCr), 97 (1440).

²⁰ A. RUBIO VELA: *Epistolari de la València medieval (I)*, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Universitat de València, València:2003 (2 ed.), pp. 77-78 i 337-338.

²¹ ARV: JCr, 18, f. 4v (1407).

d'aquest producte i no el seu consum personal. Però el context de l'apotecaria a la València medieval fa pensar que la qüestió era diferent.

Durant els segles XII i XIII, s'havia gestat a l'Occident europeu un programa ideal que tractà de circumscriure la pràctica de la medicina a tres nivells: física, cirurgia i apotecaria. Aquesta divisió del treball mèdic no fou una simple idea teòrica i, de fet, quedà molt clarament plasmada en la rúbrica *De metges* dels furs valencians de 1329²². Progressivament es van perfilar les divisions del treball metge-apotecari, que moltes vegades s'havien confós. Tanmateix, les interferències entre uns practicants i d'altres fou una constant durant tota la baixa Edat Mitjana. A la ciutat de València els apotecaris fabricaven i també venien als seus obradors una gran quantitat de productes, i entre altres els medicamentosos, com ocorria arreu de les apotecaries medievals. Sovint rebien les receptes dels físics que ells convertien en el producte final a prendre pels malalts. Però en altres ocasions un apotecari podia preparar i subministrar un medicament directament al malalt, com també un físic o un cirurgià podien preparar ells mateixos els medicaments²³. Ara bé, és cert que els apotecaris de municipis menors, rurals i muntanyencs es podien abastir dels seus col·legues que treballaven a les grans ciutats, i que tenien una major capacitat productiva i l'obtenció de productes arribats de molt lluny gràcies als trajectes dels mercaders.

Per contra, bé intuïa el nostre historiador que Joan Fuster havia iniciat el procés contra Roís per raons econòmiques, segurament per l'impagament, cosa que era bastant comú en aquell moment. Siga com siga, el fet de dirimir tota aquella qüestió en la Cancelleria reial sembla desproporcionat atenent que hi havia altres tribunals, com ara el justícia civil de la ciutat, més adequats a les finalitats esmentades. Aquest fet és simptomàtic de la complexitat, l'entitat dels implicats i l'objecte alquímic sobre el que es dirimia. Tenint en compte les qüestions abans esmentades, tractarem de reconstruir el cas amb el complement d'altra documentació procedent de l'Arxiu del Regne de València, que corrobora parcialment l'opinió de Rodrigo Pertegàs però que ens porta molt més lluny i ens situa en la complexitat dels usos i les opinions al voltant de l'alquímia²⁴.

²² L. GARCIA BALLESTER: *La medicina a la València medieval. Medicina i societat en un país medieval mediterrani*, Alfons el Magnànim, València:1989, pp. 53-56.

²³ Sobre les pràctiques dels apotecaris, i molt particularment en l'àmbit de ciutats de la Corona d'Aragó, vegeu J-P. BÉNÉZET: *Pharmacie et médicament en Méditerranée occidentale (XIIIe-XVIe siècles)*, Honoré Champion, París:1999, pp. 169-176. Sobre tot el procés de subministrament de medicaments a València, vegeu C. FERRAGUD i C. VELA: «De l'apothicaire à la maison: la distribution des médicaments au bas Moyen Âge à partir de cas de la maison nobilière des de Tous (Valence, 1446)», a P. RIEDER (ed.): *Médicament(s) XIIIe-XVIIIe siècle*, Droz, París, en premsa.

Joan Fuster vs. Martí Roís

Joan Fuster fou sens dubte un dels més reputats apotecaris de la València de mitjan segle XV. Una prova palmària n'és que el 20 de març de 1441 Macià Martí i Pere Torres, ambdós examinadors dels apotecaris aquell any, juntament amb Fuster, síndic o representant del col·lectiu dels apotecaris, sol·licitaren a la reina Maria que es dignés a crear un col·legi per als practicants d'aquesta art. Es tractava d'una institució amb una eminent funció professional, anant més enllà de les tradicionals formes associatives dels oficis de caràcter religiós i assistencial, com eren la confraria i l'almoïna —per bé que aquest caire no es va negligir. Els apotecaris manifestaven que eren homes de ciència i medicina, i que el gran nombre d'apotecaris que hi havia en aquells moments a la ciutat obligava a una major regulació i control de la professió.

On com los apothecaris de la ciutat de València desigen preservar entre ells amor, fraternitat e concòrdia ésser sots algun col·legi, axí com són mols e quasi tots los officis de València, no emperò confraria ni almoyna sinó puyz són hòmens de art e sciència devallant e sots membre de medicina, puyz Nostre Senyor Déu los ha multiplicats com en temps passat fossen pochos los qui a les confeccions de medicina eren suficients e cascun jorn se'n apuren studiósament, ço que no és sens gran utilitat de la cosa pública. Per tal, Senyora molt justa, Macià Martí e Pere Torres, apothecaris de la ciutat de València, examinadors en l'any present dels dits apothecaris, e encara Johan Fuster, apothecari síndich, ensemps ab lo dit en Pere Torres, supliquen vostra gran excel·lència que per lo poder a vostra senyoria atorgat per lo molt alt senyor rey en sos regnes e terres li plàcia e sia mercè atorgar als dits apotecaris examinats e experts en llur art e pràctica que sien sots hun col·legi e per la caritat que entre ells és e s'espera major per obres meritòries²⁵.

²⁴ De les quatre referències documentals, procedents de l'Arxiu del Regne de València, concretament de la Reial Cancelleria, a les quals al·ludia Rodrigo Pertegàs al seu article, només n'hem pogut localitzar a l'arxiu tres. I és que les signatures aportades per aquest pioner historiador de la medicina no es corresponen amb les actuals. Els documents localitzats els transcrivim en apèndix.

²⁵ F. BARBERÁ: *Códice del antiguo Colegio de Boticarios de Valencia*, Imprenta de Francisco Vives Mora, València:1905 (*Revista Valenciana de Ciencias Médicas*, tirada especial). Posteriorment s'ha fet una nova edició, amb alguns comentaris més, i traducció al castellà del manuscrit que recull aquestes ordinacions. J. L. VALVERDE i A. LLOPIS GONZÁLEZ: *Estudio sobre los fueros y privilegios del antiguo Colegio de Apotecarios de Valencia*, Universidad de Granada, Granada:1979.

I, tanmateix, Fuster és un personatge que ha deixat un escàs rastre documental. La principal raó és que possiblement no era oriünd de València, sinó que s'hauria traslladat a la ciutat en una data indeterminada. De fet, la primera notícia biogràfica que en tenim data del 27 de gener de 1427. En aquell moment se'l considerava *comorans* de València, és a dir, no era encara veí. Llavors actuava de procurador de Guillem Ferrer, apotecari de la ciutat, segons constava en un document, des del 16 de juliol de 1423, signat davant del notari de València Jaume de Vilardell. En aquest cas, Fuster reconeixia que Pere Peris, paraire de la ciutat, tutor i curador testamentari de Joanet Berart, fill i hereu del fuster Pere Berart, li havia satisfet 26 sous i 8 diners d'una quantitat major que li devia «ratione diversarum medicinarum quas abeo seu eius opperatorio recepistis et emistis in mensibus iunii et octobris anni proxime lapsi MCCCC vicesimi sexti, ad oppus dicti Iohanneti qui in dictis mensibus patiebat *febres*»²⁶. Com solia ser habitual, les compres de medicaments es feien amb pagaments ajornats i era comú que els apotecaris haguessen de cercar els hereus de difunts, als quals durant la seua malaltia havien subministrat medicaments que no havien pagat²⁷. En qualsevol cas, en aquesta data Fuster ja tenia cert contacte amb apotecaris de la ciutat i si actuava com a procurador és que hi havia certa confiança en ell, segurament perquè portava ja un temps a la ciutat²⁸.

La darrera notícia sobre Joan Fuster data de 1449. Es tracta d'una lacònica però interessant entrada en un registre del justícia criminal que diu així: «Johan Fuster, generós, apothecari, promès tenir arrests e presó dins casa sua.»²⁹ La categoria social queda manifesta, però també la singularitat de la seua biografia amb relacions amb els tribunals fins el que degueren ser els darrers anys de la seua vida. *Generós* era un títol donat a aquells que pertanyien a una nissaga noble. Com s'havia guanyat aquest privilegi no ho sabem, però això fou un guany que vingué després del plet que ens ocupa i que, al capdavall, manifesta que en vint anys la projecció social d'aquest apotecari havia estat meteòrica.

²⁶ ARV: Protocols de Vicent Saera, 2425, s. f. (27-I-1427).

²⁷ En alguns casos els deutes s'allargaven per períodes molt llargs i obligaven a denúncies davant el justícia civil de la ciutat.

²⁸ Tot sembla indicar que Guillem Ferrer tampoc no era originari de València. Diversos documents de les dues primeres dècades del segle XV ens parlen d'un apotecari sevillà, i per tant procedent del regne de Castella, amb aquest nom i cognom. Aquest apotecari tingué relació amb Macià Martí. ARV: Protocols de Vicent Saera, 2415, ff. 102r-v (25-II-1415); ARV: Protocols d'Andreu Julià, 1255, s. f. (1-IV-1409).

²⁹ ARV: JCr, 23, mà 3 (28-VI-1449).

Lamentablement, no hem pogut localitzar el notari amb qui treballaria habitualment Fuster a partir de la seua instal·lació a València. Si Macià Martí té localitzats la major part dels seus afers entre els protocols del notari Vicent Saera, que esdevindria el seu cunyat en casar-se amb la germana, Pere Torres acudiria habitualment al notari Jaume Vinader. De tots dos hem pogut traçar amb precisió les seues biografies. Per contra, de Fuster no podem dir quasi res sobre la seua vida personal³⁰, i és la seua presència en diversos plets a la Cancelleria reial els que ens proporcionen alguna informació de la seua activitat professional.

Que Joan Fuster tingués problemes amb la seua clientela per recuperar els diners producte de les seues vendes sembla un fet habitual. El primer dels processos reflectits en els registres de la cancelleria i que inicia tot un seguit de plets, com a denunciant i com a acusat, data de 1435. En aquest cas, es tractava d'una denúncia feta per l'apotecari a alguns deutors: «pretextum medicinarum et seu aliarum rerum per dictos debitores ab ipsius Iohannis apotecarie, botigi asumptarum atque receptarum coniunctum vel diversium partibus». El jutge va recórrer a l'ajuda dels apotecaris Joan Amalric i Lluís Salat, ambdós de la ciutat de València, «quo ad taxationem medicinarum et rerum dicte botigue et illarum extimacionem fiendam»³¹.

³⁰ Nosaltres hem consultat diversos notaris dels quals es conserva documentació per a l'època que envolta el procés sense obtenir resultats. Excepcionalment podem aduir la seua presència com a testimoni. ACCV: notari Pere Calaforra, 16849 (22-IV-1445).

³¹ ARV: Reial Cancelleria (RC), 51, f. 88 (4-I-1435). Joan Amalric pertany a la tercera generació d'una família d'apotecaris de la ciutat de València. Són coneguts en la primera generació Bartomeu, amb un dels seus fills també apotecari, Ramon, i aquest amb un fill anomenat Jaume. Les seues relacions amb el municipi de Morvedre són evidents. Participaren en les bandositats locals saguntines. ACA: C, reg. 1715, ff. 97v-98 (10-X-1373); ibídem: reg. 1626, f. 42v (10-I-1374); ibídem: reg. 1716, ff. 218r-v (21-X-1374). I hi tenien propietats, segons es desprèn del testament de Ramon Amalric, indispensable per a la reconstrucció de tota la nissaga i els seus béns patrimonials. ACCV: notari Gerard de Ponte, 25027 (14-1-1404). El perit d'aquest judici que tractem era membre d'una branca d'aquesta família. El seu pare homònim també era apotecari. El testament de Jaume Amalric (ibídem) revela el vincle: va fer una lleixa de 100 sous per vestir-se de dol a Joan, fill de Joan Amalric, especier, documentat des de 1386. Cal dir que Joan Amalric ha deixat un escàs rastre documental de la seua activitat professional, a penes uns deutes per fabricació de cera (ARV: Protocols de Vicent Saera, 2434, f. 736v; 24-X-1438 i ibídem, 2417, s.f. 31-III-1416) i la intervenció en una lletra de canvi, símptoma de la proximitat a l'activitat mercantil (ibídem, 4391; 30-VI-1440). Efectivament, amb el temps realitzà inversions de capitals considerables. L'adopció de les activitats pròpies del mercader fou un pas cap a la ciutadania, la respectabilitat social, sense abandonar la seua activitat professional principal. Tingué dos fills, Felip i Jaume, que esdevingueren mercaders, i el menut, Joan, botiguer. Vegeu E. CRUSELLES GÓMEZ: *Los mercaderes de Valencia en la edad media (1380-145)*, Milenio, Lleida:2001, pp. 78-79 i 88. Lluís Salat, apotecari i ciutadà, només ha deixat rastre com a testimoni d'alguns documents.

El 7 de juliol de 1436, Joan de Navarra, com a lloctinent general, va nomenar el doctor en lleis Macià Cardona perquè intervingués en l'apel·lació a una sentència, donada pel doctor en lleis Gabriel de Santa Cília, que afectava el plet que mantenia Joan Fuster amb els marmessors i detentors dels béns del doctor en lleis Bernat Bonshoms i l'apotecari Joan Bonshoms³².

Joan Fuster mantingué el mateix any un altre plet amb el mercader Bonanat de Bellpuig. El 13 de novembre de 1436, Guillem de Santa Cília, altra vegada triat en un afer que afectava Fuster, dictà sentència, a la qual apel·là Bonanat. Per tal de poder resoldre el cas definitivament, es va convocar en l'audiència celebrada «in quadam aula inferiori episcopalis palacii civitatis Valencie» el jutge Miquel Çabrugada, que havia estat comissionat en la causa, i els apotecaris Joan Camarena i Joan Eximenis per tal que taxessen el valor dels medicaments. Aquests afirmaren que la taxació era correcta i també, per tant, la sentència donada pel primer jutge en favor de l'apotecari. Amb aquests elements Joan de Navarra va dictar la sentència definitiva³³.

El sistema de pagament ajornat, tan comú en aquell temps i tan freqüent als obradors dels apotecaris, propiciava conflictes com els esmentats³⁴. Una altra cosa és que aquests arribessin a l'audiència en la Cancelleria, com reiteradament ocorregué en el cas de Fuster. És aquest un tret que segurament s'ha de posar en relació amb l'entitat del personatge. Tanmateix, Macià Martí va preferir denunciar els seus impagats per via del justícia civil de la ciutat³⁵. En tot cas, en aquest context de dificultats per aconseguir cobrar els deutes producte de la seua activitat professional, s'hauria d'entendre l'enfrontament amb Martí Roís.

Martí Roís era un jueu convers procedent de Terol. En 1414, bona part de la comunitat aragonesa es va veure forçada a la conversió i els Najarí, una de

³² ARV: RC, 266, f. 14r (7-VII-1436).

³³ «Quia ad supplicationem dicte Bonanati de Bellpuig et eius partis, fecimus medecinas peritas per dictum Iohanni Fuster, iterum taxari dilectis nostris Iohanni Camarena et Iohanni Eximénez, apothecariis, qui illis recognitis dixerunt bene et fideliter fuisse taxatas et merito per dictum Gabrielem de Sancta Cília fuit bene et iuste pronunciatum, in expensum condemnando, taxatione imposterum reservata». ARV: RC, 266, ff. 136v-137 (26-VI-1437). Dels esmentats apotecaris només conservem alguns documents en els quals actuen com a testimonis. En 1438, Joan de Navarra confirma la sentència donada per Guillem de Santa Cília a favor de Joan Fuster en el plet contra Ramon de Villalba, sense que coneguem quines eren les raons que el varen menar. Parla d'una provisió del 5 d'agost.

³⁴ Per això els llibres de comptes de les apotecaries tenien un paper tan important. Vegeu C. VELA: *L'obrador d'un apotecari medieval segons el llibre de comptes de Francesc ses Canes (Barcelona, 1378-1381)*, CSIC, Barcelona:2003, pp. 32-44.

³⁵ C. FERRAGUD i C. VELA: «De l'apothicaire...», art. cit.

les famílies més riques de Terol, es convertiren llavors en els Ruiz. Un d'ells, el nostre protagonista, es traslladà a València en una data indeterminada, on el seu cognom es va catalanitzar en Roís, i on va assolir una promoció social considerable. Així ho constataria el fet que en 1435 se'l considerés «donzell» i habitant de la ciutat de València en uns documents censals. Malgrat això, durant la dècada següent seria considerat com un «ciudadà», i no seria fins al 1445, en què apareix com a cobrador de pensions censalistes del municipi, que se'l denominà «habitador» i després donzell.

En 1436 s'havia casat amb Blanquina, filla i germana dels Rossell —convertos igualment i originàriament corredors d'ofici, convertits ja en la generació de Martí en mercaders— que esdevindrien els seus socis en els negocis. Així doncs, Martí Roís no aconseguí vincular-se a la petita noblesa valenciana i gaudir dels privilegis que li podria haver reportat el seu títol. Al contrari, sembla que tot el seu prestigi era producte d'una collita sembrada al municipi aragonès d'on era oriünd. El ben cert és que els Roís aconseguiren que els seus negocis es fessen més extensos i lucratius entre els anys 1440 i 1459, just el període en què s'emmarca el procés per l'or potable. Fet i fet, l'empresa familiar, malgrat estar basada fonamentalment en el comerç de la llana, es diversifica i s'internacionalitza, i tant Gènova com Venècia es convertiren en destinacions dels seus negocis, gràcies en part a un privilegi reial que protegia els seus viatges. Martí va morir a la primeria de març de 1454 i els seus tres fills Gonçal, Martí i Gil heretaren l'empresa familiar³⁶. La desgràcia que s'esdevindria amb la família posteriorment pel seu passat hebraic i les pressions de la Inquisició, arribada al regne valencià en 1488, no interessaven ací.

Cal constatar, per tant, que, quan s'esdevingueren els fets, tant Martí Roís com Joan Fuster ja eren membres de la capa mitjana alta de la societat valenciana, que comptaven amb un capital considerable i cert favor reial.

Uns perits de gran prestigi

Com solia ser habitual en les controvèrsies i plets que tenien lloc davant les corts judicials valencianes, el cas de Fuster contra Roís hagué de ser

³⁶ El resum més important de la biografia de Martí Roís es pot trobar a E. CRUSELLES GÓMEZ: «Historias de vida en la persecución inquisitorial: la familia Roís en Valencia, 1417-1519», a J. M. CRUSELLES (COORD.): *En el primer siglo de la inquisición española*, Universitat de València, València:2013, pp. 295-316. Enrique Cruselles ens ha facilitat molt amablement el capítol «Martí Roís, doncel de Valencia (1417-1454)», que forma part d'una monografia en preparació, i no hem pogut localitzar ni una sola referència al procés sobre l'or potable que ens ocupa.

jutjat amb l'ajuda de l'opinió dels experts. En diverses corts judicials —justícia civil, governació, audiència reial— de la ciutat de València, però molt particularment en la del justícia criminal, es va acudir al coneixement expert dels professionals de la medicina —i també als sabers de pràctics empírics i dones— per molt diversos assumptes, cada vegada més variats i complexos: peritatge de ferits (dessospitació); taxació pels costos dels tractaments que es dispensaven en casos d'agressions; determinar si una mort era natural o violenta, mitjançant una inspecció visual o bé amb una dissecció, o intervenir en agressions sexuals, especialment amb sodomització, o per determinar la pèrdua de la virginitat; la conveniència d'amputar un membre; la visita a presos malalts per determinar la seua excarceració o bé l'assistència a la tortura judicial; la determinació d'un possible embaràs per a procedir a torturar una dona, o bé certificar la virginitat; vendes fraudulentos d'esclaus; donar el valor d'una llista de medicaments, etc³⁷.

En un primer moment, el 24 d'abril de 1441, els dos físics triats per a aqueixa comesa foren Bartomeu Martí i Jaume Roig. Ambdós personatges havien actuat amb certa freqüència oferint el seu testimoni pericial quan eren requerits per les autoritats municipals. Val a dir que la vàlua dels físics, i també la causa de la seua mort, fou suficient perquè Melcior Miralles, capellà d'Alfons el Magnànim, tingués la consideració de relatar al seu *Dietari* les defuncions de Martí i de Roig. El primer va traspasar el 7 de juliol de 1472, a l'edat de vuitanta anys, després de caure en una trapa quan venia de visitar les monges de la Saïdia, i el segon, en 1478, arran d'un atac d'apoplexia i un gran colp, conseqüència de la caiguda de la mula sobre la qual cavalcava quan anava a visitar els assuts de les séquies que regaven les seues heretats³⁸.

Bartomeu Martí era un físic, mestre en arts i medicina, el qual, tot i que oriünd de Xàtiva, fou un prohòm conseller per la parròquia de Sant Martí, en la qual habitava, en 1429 i 1432. Fou metge d'Isabel de Borja i del convent de la Saïdia, com s'ha dit³⁹. Exercí durant deu anualitats com a examinador de metges i tenim diverses notícies de la seua tasca pericial. El 21 d'octubre de

³⁷ Per a algunes d'aquestes intervencions pericials, vegeu Mercedes GALENT: «Precedentes medievales de la medicina legal: la dessospitació en el Reino de Valencia», *Saitabi*, 50 (2000), pp. 11-28. C. FERRAGUD i C. VELA: «De l'apothicaire...», art. cit. C. FERRAGUD: «The role of doctors in the slave trade during the fourteenth and fifteenth centuries within the kingdom of Valencia (Crown of Aragon)», *Bulletin of the History of Medicine*, 87/2 (2013), pp. 143-169; C. FERRAGUD: «El metge sota sospita: actuació mèdica en els testimonis pericials a ferits davant la cort del justícia criminal de la ciutat de València (1396)», *Recerques*, 62 (2011), pp. 69-94.

³⁸ M. MIRALLES: *Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, a cura de M. Rodrigo, Publicacions de la Universitat de València, València:2011, pp. 316 i 450.

1441, Bartomeu Martí va participar juntament amb els físics Joan Vallseguer i Gabriel Garcia, metge de la reina Maria, i els cirurgians Pere Alfons i Bernat Fontanals, en l'autòpsia d'un pres que se sospitava que havia estat enverinat⁴⁰. En 1443, Martí fou requerit com a tercera opinió, ja que la primera l'havien donada els físics Joan Vallseguer i Pere Rossell, sobre la salut d'una esclava de 18 anys que no menstruava. En no haver-hi consens entre aquests, es recorregué a Bartomeu Martí i a una dona anomenada Elvira⁴¹.

La prolífica carrera mèdica de Jaume Roig és ben coneguda, per bé que encara es poden afegir alguns detalls al seu perfil professional apareguts als arxius. Va ser metge de la reina Maria, esposa del Magnànim, i va tenir relació com a físic amb tres dels hospitals burgesos i laics de València: l'Hospital d'en Clapers, l'Hospital dels Innocents i l'Hospital d'en Bou. Va atendre presos malalts. Va ser examinador de metges almenys en dotze anys diferents, i en 1436 va formar part de la comissió que el municipi va crear per seleccionar el primer dels tribunals que haurien d'examinar els manescals. Així mateix, va exercir breument com a dessospitador en 1449, tot i renunciar aviat al càrrec⁴².

Atès el seu prestigi, no és estrany que les autoritats pensessin en aquests dos homes per a intervenir en la valoració de l'or potable elaborat per Fuster. Tanmateix, Roig no volgué pronunciar-se sobre el cas, i «remeté» establir el valor del medicament als qui l'havien compost o elaborat i en sabien els ingredients. Això no satisféu la part demandant, que sol·licità del rei la substitució de Roig per un altre metge. Hem de dir que la interpretació del document no és senzilla. D'una banda, fa l'efecte que l'autor de l'*Espill* no veia clara la seua participació en aquella comissió, però tampoc no sembla que l'apotecari estigués gens satisfet amb la presència de Roig com a perit. Quines circumstàncies havien provocat aquell fet? La seua magnífica obra literària, un autèntic retrat de la seua societat, ens dóna bastant llum sobre això.

Efectivament, Jaume Roig parlà en dues ocasions de l'alquímia al seu cèlebre *Espill*, escrit dues dècades després del desenvolupament del plet de Fuster

³⁹ Poden trobar-se diferents notícies sobre Bartomeu Martí a J. L. FRESQUET, M. LUZ LÓPEZ, J. CATALÀ I J. MICÓ: *Archivo Rodrigo Pertegás*, CD rom, Universitat de València/Fundación Marcelino Botín, València:2002.

⁴⁰ A. CARDONER: *Història de la medicina a la Corona d'Aragó (1162-1479)*, Scientia, Barcelona:1973, p. 177.

⁴¹ Debrah BLUMENTHAL: *Enemies and familiars: slavery and mastery in fifteenth-century Valencia*, Cornell University Press, Ithaca:2009, pp. 67-68, notes 56 i 57.

⁴² La biografia més completa sobre Jaume Roig la devem a Antònia Carré, a J. ROIG: *Espill*, Barcino, Barcelona:2014, pp. 11-58. Particularment sobre la seua tasca pericial, vegeu la p. 39.

contra Roís⁴³. Fins i tot va fer un esment explícit a l'or potable en els versos 8.520-8.532: «Qui bé n'espera, / espera el punt / que puig amunt / l'aigua del riu; / que torne viu spera el mort; / e bufant fort / en sa fornall, filosofal / pedra curable, / or fet potable, / argent de coure; / gran os a roure.»

El poeta pretén contribuir amb el seu exemple a mostrar que defensar una causa femenina, i molt particularment relativa a l'amor, és abocar-se a la mort, ja que les dones sotmeten els homes i els converteixen en presoners i esclaus. Roig argumenta aquest punt al·ludint a impossibles, com ara que l'aigua remunte una muntanya o que un mort torne a la vida, però també tot fent esment a treballs que comporten gran dificultat, unes accions que no es poden realitzar i que, fins i tot, van contra la lògica. Aquest seria el cas per exemple del *triaguer* i l'*orxeller*, exposats als efectes tòxics de les matèries que utilitzen habitualment. El *triaguer* era l'individu que extreia els verins de les serps per poder fabricar la triaga, un dels medicaments més complexos amb què comptava la farmacopea de l'època⁴⁴. D'altra banda, l'*orxeller* estava dedicat a recollir l'orxella i produir el tint que se n'obté⁴⁵. Dos oficis d'alt risc, certament, però que oferien un producte real. Per contra, l'esment a la transmutació de metalls es converteix en una acció absurda i impossible segons l'escriptor, i evidencia el distanciament de Roig respecte d'algunes tendències de l'alquímia⁴⁶.

En una segona ocasió es refereix concretament a l'actitud de l'alquimista, en els versos 9.958-9.967: «E tu, vell corb, com alquimista / havent ja vista / llur art frustrada, / altra vegada / experimenta, / no se n'absenta, ni se n'aparta, / ni mai se farta / bufar el foc.»

En aquest cas, el metge pretén exemplificar que cal defugir el contacte amb les dones, com també de determinades accions, entre elles l'alquímica. Així,

⁴³ Ibídem, pp. 240 i 259.

⁴⁴ La triaga era un antídoto usat contra tota mena de metzines, compost d'una gran quantitat d'ingredients (més de tres-cents), en especial carn d'escurçó i espècies orientals i aplicat principalment a guarir mossegades d'animals verinosos. DCVB, vol. X, f. 515. *De amore heroico. De dosi tyriacalium medicinarum*, M. R. McVaugh, ed., AVOMO, III, Universitat de Barcelona, Barcelona:1985, pp. 58-71. M. R. McVAUGH: «Theriac at Montpellier 1285-1325», *Suchoff's Archiv*, 56 (1972), pp. 113-124. *Sciència.cat DB, Vocabulari*, s.v. *triaguer*, <<http://db.narpan.net>> consultada el 23 de març de 2015. Podem considerar que hi hagué una triaga popular elaborada per aquests individus, molt més senzilla i a l'abast que la dels apotecaris.

⁴⁵ L'orxella és un líquen fruticulós de la família de les roccel·làcies (*Rocella tinctoria*), recobert de pruïna blanca, del qual s'extrau un colorant vermell, purpuri o blau. El risc per als que la cullen rau en el fet que creix en penya-segats marítims. *Sciència.cat DB, Vocabulari*, s.v. *orxeller* <<http://db.narpan.net/>> consultada el 23 de març de 2015.

⁴⁶ J. ROIG: *Espïll*, a cura d'Antònia Carré, Quaderns Crema, Barcelona:2006, pp. 702-703.

fa un retrat grotesc de l'alquimista obsedit en la seua inútil tasca. Roig emprà ací un recurs habitual en la tradició literària de l'època (Folquet de Marsella i Gilabert de Pròixida)⁴⁷. Fet i fet, l'autor de l'*Espill* deixa ben clara quina és la seua opinió respecte a l'alquímia i l'alquimista —com també ho va fer respecte a altres activitats de les quals sospità frau, com la geomància—, i en bona manera això ens fa pensar que no tingué cap intenció a participar en un judici complicat on podia veure's atrapat per un sector possiblement procliu als usos alquimistes. També Joan Fuster devia conèixer quina era l'opinió de Roig respecte d'aquestes pràctiques, i en bona manera demanaria el canvi de perit en considerar que el metge el perjudicaria amb el seu testimoni⁴⁸.

No seria l'únic personatge rellevant a prendre posició en contra de l'alquímia⁴⁹. Diversos clergues es mostraren particularment crítics. Singularment podem citar l'inquisidor de la Corona d'Aragó, Nicolau Eimeric, que va escriure el *Tractatus contra alchimistas* a Avinyó en 1396, màxima expressió de la condemna teològica a l'alquímia⁵⁰. De València estant, el menoret Francesc Eiximenis també va blasmar dels alquimistes en la seua influent obra *Regiment de la cosa pública*, dedicada al consell municipal de la ciutat de València en 1383: «E per tal deuen molt esquivar alquemistes, qui comunament són orats, e enganadors e gastadors del seu e null temps no vénen a fi de ço que volen, e veen-se fondre e perdre»⁵¹. Ara bé, també en una actitud ambigua manifestava que, amb tot, algunes pràctiques alquímiques podien funcionar, però només estaven a l'abast d'uns pocs, discrets en el seu ús i gens ambiciosos

⁴⁷ *Ibidem*, p. 721. Cal recordar l'opinió de Savonarola sobre l'or potable. Chiara CRISCIANI: «Il farmaco d'oro...», art. cit., p. 222. S'ha escrit molt sobre el *Canon's Yeoman's Tale* del *The Canterbury Tales* de G. Chaucer, dins el context dels nombrosos poemes amb continguts alquímics escrits durant els segles baixmedievals i del Renaixement. La sàtira i el retrat en clau còmica del fals alquimista foren comunes en aquests poemes. Tanmateix, cal parar esment que el que es critica no és pròpiament l'alquímia, sinó els fraudulents. F. WALKER: «Geofrey Chaucer and Alchemy», *Journal of Chemical Education*, 9/8 (1932), pp. 1.378-1.385. R. M. SCHULER: «The Renaissance Chaucer as Alchemist», *Viator*, 15 (1984), pp. 305-334.

⁴⁸ No era infreqüent que alguns físics fossen recusats per parcials quan actuaven com a perits a les corts judicials valencianes. Vegeu dos casos concrets a C. FERRAGUD: «The role...», art. cit., p. 156; C. FERRAGUD: «El metge...», art. cit., p. 86.

⁴⁹ Respecte als arguments contraris a diverses pràctiques de l'alquímia, vegeu W. NEWMAN: *Promethean Ambitions: Alchemy and the Quest to Perfect Nature*, Chicago University Press, Chicago:2004.

⁵⁰ Vegeu comentaris sobre això a Michela PEREIRA: «Per una història...», art. cit., pp. 478-479. L'edició de l'obra, a N. EIMERICH: «Contra les alchimistes», S. Matton (ed.), *Chrysopoeia*, I (1987), pp. 93-116.

⁵¹ Totes les referències que ací aportem són de F. EIXIMENIS: *Regiment de la cosa pública*, ed. D. de Molins de Rei, Barcino, Barcelona:1927, pp. 133-136.

en la producció. Per tant, calia controlar bé els possibles defraudadors: «jatsia que alquemiste sia possible, emperò Déu, per conservació de la cosa pública del món, no la revela sinó a fort pocs e tart». I, sobretot, perquè sovint, com ocorria amb els astròlegs, podien caure en «la mala art de nigromància»⁵². Fonamentalment perquè, segons Eiximenis, «totes són espècies de adivinar, la qual cosa se pertany a Déu». I la conclusió és contundent: «los regents de la cosa pública deuen esquivar aquestes arts pestilents e perseguir e foragitar de llurs comunitats tots aquells que les ensenyen e aquells que n'usen, per poc que en sien tocats». I en açò fa un discurs idèntic fra Vicent Ferrer, personatge coetani d'enorme influència en la capital i en tot el regne, en els sermons del qual podem rastrejar permanentment aquest rebuig a l'endevinació i els seus practicants i usuaris, per bé que no hem pogut trobar en cap cas l'esment explícit a l'alquímia⁵³.

Tot plegat, posa de manifest que un sector influent de la societat valenciana, integrat per eclesiàstics i físics, que eren sovint consultats i escoltats per diversos assumptes, tenien una opinió hostil vers l'alquímia i els alquimistes, o si més no vers alguns d'aquests individus i algunes de les seues pràctiques potencialment perniciosos per a la voluntat de Déu i el bon funcionament de la societat. Però aquests no feien sinó reflectir els sentiments ambivalents envers l'alquímia. Efectivament, en les classificacions de ciències i arts, l'alquímia no va ocupar mai un lloc fix. Els autors d'enciclopèdies reconegudes i ben difoses no es varen posar d'acord sobre el seu estatus, el seu objectiu o els seus resultats. Aquesta indecisió reflecteix les ambigüitats i les paradoxes inherents a l'alquímia. Fou considerada tant una actitud ridícula o menyspreable com un dels majors triomfs del pensament humà. Fou objecte sovint de debats emmarcats en la noció d'experiència. Els defensors hi veien el parangó de tota aproximació experimental i sostenien les seues descobertes per validar el corpus teòric. Els detractors també apel·laven a l'experiència, però per refutar la part física de l'alquímia a la llum d'unes teories que la contradieien, perquè afirmaven que tampoc mai no havien vist reeixir l'alquímia en allò que es proposava⁵⁴.

⁵² Vegeu la introducció de S. Giralt a *Epistola de reprobacione nigromantice fictionis (De improbatione maleficiorum)*, AVOMO, VII.1, Publicacions de la Universitat de Barcelona/Fundació Noguera, Barcelona:2005, pp. 100-113.

⁵³ Una percepció de la transmutació com a follia es pot trobar també en Ausiàs March: «Xí com cell de gran follia's bast / qui vol fer or de coure o de plom, / los amadors en aquest punt tos som / que volem seny on tot seny és desgast, / e lealtat en cor malvat e fals». *Qual serà aquell que fóra si mateix*, vv. 169-173. A. MARCH: *Poesies*, revisada per A.-J. Soberanas i Noemí Espinàs, pròleg de Lola Badia, Barcino, Barcelona:2000, p. 337. Ara bé, criticar l'endevinació no suposava necessàriament una crítica a l'alquímia. Vegeu W. R. NEWMAN i A. GRAFTON (eds.): *Secrets of Nature: Astrology and Alchemy in early modern Europe*, MIT, Cambridge:2001, pp. 19 i ss.

La intervenció dels monarques

La reina Maria va adreçar una missiva el 20 d'abril de 1442 als tres jutges delegats en el cas de l'or potable. En aquesta lletra es va posar de manifest que ja feia temps —no s'hi concreta quan— l'apotecari havia elaborat i lliurat l'or potable al mercader. Tanmateix, arran del conflicte, els jutges havien ordenat a Fuster que tornés a elaborar el medicament una altra vegada, per veure si ho podia fer o no. Com que aquest el va fer de nou, es va decidir sotmetre'l a judici d'una comissió convocada, segons sembla formada per apotecaris i metges —de la qual no es dóna detall—, perquè el valorés el producte.

En 1403, el rei Martí l'Humà regulà en els furs diverses qüestions tocants a l'art dels apotecaris. Així, cap apotecari no podia confeccionar o vendre medicaments si prèviament no havia estat examinat i considerat apte. Però també s'afegia l'exigència que dos «veedors», dos especiers aprovats, visitessen sis vegades a l'any, juntament amb l'inspector de mercats, el mostassaf, tots els obradors d'apotecaria, per tal de garantir que els medicaments («exarops, porgues e confeccions») i els materials que conservaven per a la seua elaboració es trobaven en bon estat. Si no presentaven els mínims de qualitat exigida, aquests productes havien de ser cremats sota la supervisió del mostassaf, i l'apotecari seria multat amb 100 sous. Aquestes inspeccions es feren també extensives a les viles reials, on els apotecaris que els jurats de cada vila decidissen oportuns farien de veedors. Finalment, un objecte de control foren també els productes perillosos que es podien dispensar a les apotecaries. Així, en 1417 s'establí en un fur per Alfons el Magnànim que els verins mortals, açò és, l'arsènic, l'argent viu (mercuri) sublimat i d'altres, només podrien ser conservats en pany i clau i venuts per determinats apotecaris cristians personalment⁵⁵. Aquesta supervisió de les apotecaries devia ser una tasca inabastable, atès l'elevat nombre d'obradors i la quantitat de productes que solien tenir emmagatzemats⁵⁶.

Llavors també foren convocades les autoritats municipals, justícia civil, jurats i consell on se'ls va comunicar que els perits ho havien reprovat. Els jutges manifestaren que quedaven censurades les virtuts del producte i les autoritats el varen suspendre. Tot semblava indicar que no tenia les propietats curatives que pertocaven. Llavors, Joan Fuster es va queixar d'aquesta deci-

⁵⁴ J.-M. MANDOSIO: «L'alchimie dans les classifications des sciences et des arts à la Renaissance», a J.-C. MARGOLIN i S. MATTON: *Alchimie et philosophie à la Renaissance* Actes du Colloque International de Tours, 4-7 décembre 1991, Librairie Philosophique J. Vrin, París:1993, pp. 11-41.

⁵⁵ Tota la legislació relativa als apotecaris valencians del segle XV fou transcrita i estudiada a J. RODRIGO PERTEGÁS: «Boticas y boticarios...», art. cit., pp. 111-120.

⁵⁶ *Ibidem*, pp. 129-136 i apèndix.

sió, que considerava nul·la i perjudicial per a ell. La reina, considerant que la quantitat que havia estat fabricada de nou era escassa, que la seua fabricació era complexa i que la medicina podia resultar o bé molt útil o bé molt perjudicial, va determinar que es realitzés un altre peritatge. Per això va ordenar que les autoritats que custodiaven el medicament el tanquessin i segellessen curosament i li'l tornessen a l'apotecari, i que quan ella arribés a la ciutat, ja que es trobava de camí, s'encarregaria d'administrar justícia.

L'últim dels documents coneguts sobre el cas és el nomenament d'una nova comissió d'experts per part del rei Alfons el Magnànim, formada per Miquel Climent i Jaume Radio. Aquest document, que fou donat a conèixer per Rodrigo Pertegàs, no l'hem pogut localitzar a l'Arxiu del Regne de València, i per tant només podem referir-nos a la dada aportada per l'historiador valencià. Siga com siga, una vegada més, a dos dels més cèlebres físics de la ciutat se'ls demanava intervenir en el cas de l'or potable. Efectivament, Miquel Climent fou metge de les cases nobles dels Tous i els Boïl, així com de l'hospital de la Reina. Fou examinador de metges els anys 1406, 1418 i 1441. D'aquesta activitat ha quedat constància concreta en l'examen al cirurgià d'Alzira Joan de Morós⁵⁷. Però són les activitats com a expert perit aquelles que poden resultar més significatives, ja que per a aquestes les autoritats solien comptar amb els practicants de la medicina de major reputació. Així, en 1422 participà en un peritatge en companyia de tres metges més, Joan de Exulbe, Jaume Roig i Honorat Bonafé, a instàncies del justícia criminal, per tal de determinar si el jueu convers Joan de Besés havia estat enverinat⁵⁸. Anys després, participà en la comissió que va fer una autòpsia el 21 d'octubre de 1441 a un pres que se sospitava que havia estat enverinat, abans esmentada.

Pel que fa a Jaume Radio, cal dir que va ser metge de la reina Maria, en absència de Gabriel Garcia, el físic més apreciat de la monarca, i que a través del gendre del mateix Garcia es va intercedir per a la seua contractació. De fet, va tenir tanta proximitat a la monarca que aquesta va contribuir a dotar una de les seues filles, i ell va ser un dels signants en el darrer codicil testamentari de la reina. Va ser examinador de metges en 1443 i 1461, i també va ser metge de l'hospital de la Reina⁵⁹.

⁵⁷ Sobre Miquel Climent, vegeu J. L. FRESQUET, M. Luz LÓPEZ, J. CATALÀ i J. MICÓ: *Archivo Rodrigo Pertegàs...*, op. cit.

⁵⁸ C. FERRAGUD: «Los peritajes médicos en la Valencia bajomedieval: el caso de los envenenamientos», *Dynamis*, 36/1 (2016), en premsa.

⁵⁹ Sobre Radio en general i la seua vinculació a la casa reial, vegeu J. L. FRESQUET, M. Luz LÓPEZ, J. CATALÀ i J. MICÓ: *Archivo Rodrigo Pertegàs...*, op. cit., i L. COMENGE FERRER: *La medicina en el reinado de Alfonso V de Aragón*, José Espasa editor, Barcelona: 1904, p. 19.

La reunió de tots quatre metges implicats en els peritatges de l'or potable es produí en un curiós esdeveniment. El 21 d'abril de 1447, el lloctinent de governador del regne, Pere de Cabanyelles, va escriure una carta a la reina Maria per tal d'explicar-li una novetat que acabava d'esdevenir-se a la ciutat: la troballa fortuïta del cos incorrupte d'una jove morta de pesta anys abans i soterrada en una fossa comuna. Es tractava del cadàver d'Angelina Bertran. L'admiració enfront d'aquest fet, i la necessitat de corroborar si allò era un fet sobrenatural i miraculós, va generar el nomenament d'una comissió en la qual participaren els quatre metges ací esmentats, més Ramon de Falcs i Joan Vallseguer⁶⁰.

Del resultat d'aquesta nova comissió relacionada amb l'or potable no en tenim més notícies. Però tot plegat és simptomàtic de la gran complexitat que presentà el cas, i l'atenció suscitada entre les autoritats, la reial i la municipal. També com foren físics vinculats a la monarquia i implicats en nombrosos afers municipals els triats per efectuar els peritatges.

Conclusions

La riquesa de les fonts documentals valencianes per al món baixmedieval, i molt particularment les judicials, resulten altament profitoses per a l'estudi de la ciència i la medicina en una societat força dinàmica. En el cas que ens ocupa, l'alquímia, cal subratllar que les dades han d'interpretar-se a la llum de la nova imatge que s'ha generat per la historiografia les darreres dècades. Això ens permet fer una relectura de la troballa de Rodrigo Pertegàs, més enllà d'un mer conflicte econòmic entre un apotecari-alquimista i un important client morós.

La interpretació de les dades documentals fragmentàries que ens proporcionen els arxius ens planteja a hores d'ara una sèrie de grans reptes. En primer lloc, convé continuar amb la revisió de les imatges estereotipades respecte a l'alquímia, encara predominants en el món de la divulgació, però ja descartades dins de l'acadèmic, particularment les visions presentistes i anacròniques respecte al que es considera ciència i les línies canviants de demarcació enfront d'altres pràctiques socials i culturals. En segon lloc, per fer aquesta revisió, el gran repte és l'extracció de conclusions generals amb les dades fragmentàries disponibles, confrontades amb les tendències assenyalades pels estudis més

⁶⁰ C. FERRAGUD: «Religiositat i medicina en la València baixmedieval: la troballa del cos incorrupte d'Angelina Bertran (1447)», *Summa*, 5 (2015), pp. 51-71 (60-63).

recents respecte a l'alquímia d'aquest període. Els documents trobats per un de nosaltres als arxius demostren que una recerca sistemàtica continuada pot donar resultats de gran relleu i ajudar al fet que els arxius valencians puguen contribuir també a renovar la imatge de l'alquímia, tal i com ha passat en altres contextos amb l'ús de noves fonts, aproximacions i qüestions historiogràfiques⁶¹. Amb tot, som conscients de les limitacions i dels potencials biaixos de les fonts al nostre abast. La naturalesa judicial de moltes d'elles ens parla de situacions de marginalitat i de delinqüència, cosa que deixa a alguns interessats en l'alquímia una imatge pejorativa, que quadra amb la que ens mostren algunes opinions de l'època, com hem vist. En tercer lloc, a més de la tasca de localització de les fonts, cal superar la dificultat per identificar els autors i entendre els textos dins de les pràctiques culturals de l'època. Tot i que la tendència a les autories falses dels alquimistes és una dificultat, aquesta pot ser superada amb les eines proporcionades per la recerca més recent, per exemple els treballs respecte als corpus pseudolul·lià i pseudoarnaldià⁶². A més a més, la nova imatge de les pràctiques alquímiques que ha sorgit amb les investigacions històriques de la darrera dècada permet una relectura de totes aquestes fonts amb nous problemes i diferents perspectives, tal com hem suggerit en aquest treball. Per últim, cal subratllar la gran diversitat de pràctiques i idees associades amb el que s'anomena alquímia durant l'època baixmedieval: crisopeia (fabricació d'or), espagíria i destil·lació, fabricació de productes terapèutics, etc., tot interaccionant amb un ventall de productes molt ampli i amb altres tradicions intel·lectuals, com les idees galèniques predominants a l'època dins del cas estudiat. La varietat de persones interessades per l'alquímia a la ciutat de València i la seua diversa condició social i professional (artesans, clergues, físics, apotecaris) és un bon indicador d'aquesta multiplicitat de pràctiques i interessos.

El cas de l'or potable també és il·lustratiu de la diversitat d'opinions al voltant de les pràctiques alquímiques. El rebuig complet a l'alquímia fou estrany i el més habitual fou la crítica a les falsificacions, els debats respecte a la possible imitació artificial de la natura, en la producció de metalls, o les possibilitats

⁶¹ A més dels ja esmentats, altres exemples d'aquesta renovació de perspectives i pràctiques pel que fa a les relacions d'alquímia i medicina a l'època moderna són els llibres de E. LEONG i A. RANKIN (eds.): *Secrets and Knowledge in Medicine and Science, 1500-1800*, Surrey and Burlington, Ashgate:2011; A. RANKIN: *Panacea's Daughters. Noblewomen as Healers in Early Modern Germany*, Chicago University Press, Chicago:2013.

⁶² Michela PEREIRA: *The alchemical corpus attributed to Raymond Lull*, Warburg Institute, Londres:1989. A. CALVET: *Les oeuvres alchimiques attribuées à Arnaud de Villeneuve. Grand œuvre, médecine et prophétie au Moyen-Âge*, S.E.H.A./ARCHE, Paris-Milà:2011.

de transformar substancialment o accidentalment —segons concepcions d'inspiració aristotèlica— diferents productes d'interès tecnològic o mèdic⁶³. Les fonts disponibles per al cas estudiat suggereixen que la controvèrsia, que probablement fou una causa rellevant de l'origen del judici, va girar al voltant d'alguns d'aquests punts: la possibilitat de produir l'alteració substancial de les propietats de l'or per fer-lo «potable», les propietats terapèutiques d'aquesta preparació, els diferents mètodes per a produir-la, i els criteris per conèixer si el resultat final era o no una falsificació. A més d'assenyalar tots aquests aspectes, el cas estudiat és un exemple de la major tendència a les aplicacions mèdiques dels productes dels laboratoris alquímics, molt abans de l'arribada de Paracels i l'anomenada «iatroquímica» dels segles XVI i XVII, tal com encara descriuen moltes obres de divulgació.

Apèndix documental

24 de novembre de 1441. València
ARV: Cancelleria reial, reg. 84, f. 22r-v

Iohannes Fusterii et Martini Roiz.

Maria, etcetera. Fidelibus nostris Petro Amalrich, Michaeli Çaburgada et Gabrieli de Sanctacília, legum professoribus civitatis Valentie, regiis iudicibus sive comisariis in causa sub notata specialiter delegatis, salutem et gratiam. Super vobis scripsisse recolimus, prout esse:

Maria, Dei gratia, etcetera. Fidelibus nostris Petro Amalrich, Michaeli Çaburgada et Gabrieli de Sanctacília, legum doctoribus civitatis Valentie, salutem et gratiam. Ex causis et considerationibus quibus iuste movemur in causa seu questione que virtute comissionis per illustrissimum regem Navarre, fratrem nobis carissimum, tunch locumtenentem dicti domini regis, coram vobis ducitur et duci etiam speratur inter Iohannem Fusterii, apothecarium, agentem, ex una, et Martinum Roiz, deffendentem, ex altera partibus, super certo auro potabili fiendo per dictum Iohannem Fuster seu refectione ipsius ad opus dicti Martini Roiz, causis et rationibus in processu inde habito contentis, fideles nostros Bartholomeum Martini [et] Iacobum Roig, minorem diebus, magistros in medicina, in asistentes vobis assignandos duximus, ut

⁶³ Per a una revisió general d'aquest tema de llarga durada, vegeu el llibre recentment traduït al català de Bernadette BENSUADE-VINCENT i J. SIMON: *Química: la ciència impura*, Universitat de València-IEC, València:2015.

per presentes damus et assignamus itaque volumus et providemus vobisque dicimus, comitimus et mandamus scienter quatenus in causa seu questione predicta ab inde de et cum consilio dictorum Bartholomei Martini et Iacobus Roig assistantium et non alia procedatis et procedere habeatis sententiamque feratis et fine debito terminetis prout ordo fori dictaverit et rationis, malitiis resecatis. Secus enim agendi omnimodam tollimus potestatem, preterea si contrarium fiat decernimus esse nullum. Nos, enim, vobis et dictis assistantibus super cognitione, determinatione et decisione ipsius cause, cum incidentibus, deppendentibus, emergentibus et connexis in regias vices plenarie comitimus atque nostras. Datum in villa Alcanicii, XXIII^a die aprilis, anno a Nativitate Domini M^oCCCC^o primo. Falcó.

Nunch vero ex causis deductis in supplicatione quadam coram nobis pro parte prenominati Iohannis Fuster, et signanter quia Iohannes idem asserit dictum magistrum Iacobum Roig, alterum ex dictis assistantibus, dixisse et confessum fuisse quod valorem dicti potabilis auri remittit scientibus illud facere et qui iam illum ministraverint, ut ex actis processus inde inter partes premencionatas accitati dicitur aparere. Propterea vobis et vestrum singulis tenore presentis dicimus et mandamus pro prima et secunda iussionibus ac scienter et expresse quod si ita est de dicto magistro Iacobo Rubei, prout in supplicatione asseritur, loco dicti magistri Iacobi vobis assumatis et associetis alios magistros in medecina abiles et expertos neutrii partium suspectos, cum quibus et cum dicto magistro Bartholomeo Martini in dicta causa procedatis et iustitiam partibus antedictis ministretis quemadmodum <per vos in> litera vestra preinserta cum dictis duobus magistris in medicina peritis vobis comissum fuit et mandatum secus vero nulli mode paraturi. Datum Cesarauguste die XXIII^a novembris, anno a Nativitate Domini M^oCCCC^oXXXXI^o. Falcó.

Dominicu Decho, ex provisione facta per Raymundum Falcó, regentem cancelleriam et fuit iam probata.

20 d'abril de 1442. Saragossa.

La reina Maria concedeix que, en el cas que enfronta l'apotecari Joan Fuster amb el mercader Martí Roig per la validesa d'un producte anomenat or potable, intervinga una nova comissió pericial per determinar la qualitat d'aquest.

ARV: Cancelleria reial, reg. 83, ff. 176r-v

Iohannis Fuster, apothecarii, civitatis Valentie.

Maria, etcetera. Fidelibus nostris Gabrieli de Sanctacília, Micaeli Çabrugada et Petro Amalrich, legum doctoribus civitatis Valentie, iudicibus per nos

delegatis in questione vertente inter Iohannem Fuster, apothecarium, ex una, et Martinum Roig, mercatorem, ex alia partibus, salutem et gratiam. Percepto quod pendiente diceptatione inter predictas partes super quadam medicina auri quod vulgo dicitur «aurum potabile» ad opus dicti Martini, et eo instante confecta dudum et ministrata dicto Martino per eundem Iohannem, eo devotum est quod mandastis aliam per dictum Iohannem Fuster de novo fieri, pro videndo an posset dicta medicina confici vel ne, cumque idem Iohannes Fuster eam confecerit, et proposuissetis eam iudicio subicere medicorum et apothecariorum, certi modi, tenti fuerunt quod iustitia in civilibus, iurati et officiales et⁶⁴ consilium dicte civitatis, super predictis fuerunt congregati, et cognitionis predictae, concertatio et medice aprobatio vel improbatio fuit per eosdem iustitiam, iuratos, officiales et consilium⁶⁵ per modum cuiusdam declamationis in ordinatione translata seu occupata per eosdem et turbata fieri prout per vos, dictos iudices, ad quorum pertinebat officium fuerat ordinatum, et tandem per dictum iustitiam dicta medicina retenta penes, se clausa et sigillata, ut etiam aliqua vota super illius aprobatione vel improbatione recepta et habita, que utique dictus Iohannes Fuster nulliter asserit et in eius preiudicium fuisse peracta, unde supplicavit nobis <humiliter> super hiis sibi de iustitia remedio provideri.

Et nos, quia licet quantitas noviter confecta per dictum Iohannem parva sit, res tamen ardua esse respectu artis et fabricationis, seu magisterii illam deducendi in esse, et que vel multum potest corporum humanorum saluti prodesse vel abesse, decrevimus et <decernimus> per presentes illius visionem, experientiam et aprobationem ordine debito et a personis expertis in talibus in nostri presentia fieri. Et propterea mandamus vobis quod a dicto iustitia et aliis quibusvis eius detentoribus medicinam iamdictam protinus recuperetis, et bene clausam et sigillatam dicto Iohanni Fuster restituatis de manifesto tenendam ad hoc, ut cum venerimus ad civitatem predictam, ad quam Deo duce ininfra breve intendimus dirigere gressus nostros, possit super predictis ac etiam super questionem principali intra dictas partes debitum iusticie ministrari. Et interim, in omnibus aliis supersedeatis secus enim agendi vobis omnes tollimus potestatem. Mandantes dicto iustitie et aliis quibusvis dicte medicine detentoribus quod illam vobis constituent modo et forma predictis, et se ulterius huic rei non inmiscant cum per comissionem per nos vobis factam et vestre exercitium iurisdictionis eis de iustitia omnis sit abdicata potestas. Ad ea autem que prediximus per agenda, iubemus per

⁶⁴ Per «ut» a l'original.

⁶⁵ Per «consulum» a l'original.

locumtenentem gubernatoris regni Valentie omni forma⁶⁶ quoscumque renicentes aut differentes compelli debitis remediis et assetus agendo domino cohiberi. Datum Cessarauguste, die vicesimo quinto aprilis anno a Nativitati Domini Millesimo Quadringentesimo quadragesimo secundo. *La Reyna*.

Domina Regina manddavit mihi, Bertrando Comes. Visa per Iohannem de Funes, vicecancellarium. Probata.

⁶⁶ Per «foria» a l'original.